

УДК 159.99: 316.6
О-65

Лідія ОРИЩИН

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРИЙНЯТТЯ РИЗИКОВАНИХ РІШЕНЬ

У статті аналізуються психологічні аспекти поведінки людини при прийнятті рішень у ризикованих ситуаціях. Зазначається, що одним з найважливіших моментів є емоції, які супроводжують особистість у конкретний момент часу при прийнятті ризикованого чи безпечного рішення. Цінності та переконання, моральний аспект ситуації прийняття рішення розглядаються як його найвагоміші чинники. Вказується на значущість практично-логічної оцінки ситуації і припущення та зважування можливих наслідків ризикованого рішення у непевній ситуації.

Ключові слова: ризик, емоційне переживання ризику, логічне зважування ситуації, моральні аспекти прийняття ризику, прийняття рішення.

Постановка проблеми. Основою психологічного благополуччя, однією з основних потреб та формотвірним елементом системи цінностей людини є почуття безпеки. У процесі прийняття рішення кожен шукає шляхи його реалізації, які були б найкориснішими та потребуватиме щонайменших витрат особистісно-психологічних та зовнішніх матеріальних ресурсів. Розгляд чинників, які впливають на прийняття рішення, пов'язаного з ризиком, розкриває можливості психологічного супроводу людини у непевній ситуації. Спираючись на психологічні особливості та властивості особистості, психолог забезпечує прийняття нею адекватного рішення щодо вибору ризикованої чи безпечної поведінки. Особливого значення у цьому контексті набувають питання психологічних детермінант, які мотивують людину до прийняття рішення ризикувати у ситуації, що виникла.

© Орищин Лідія, 2014

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні наукові дослідження з проблематики поведінки людини у ризикованих ситуаціях здійснювалися у галузі економічної психології (С. Вінх, Т. Тишка). У дослідженнях С. Вінха [5], П. Гаспарскі [1] розкриті загальні аспекти оцінки ситуацій прийняття ризику. Зокрема, С. Вінх [5] вважає, що кожна людина розглядає ризик відповідно до власної суб'єктивної системи поглядів та уявлень. При цьому переконання щодо ризику містить у собі дві протиставні функції: прийняття та неприйняття. Особа може володіти високим рівнем знань про ситуації ризику або ж у певних випадках чи при певних умовах ризиковані рішення приймаються абсолютно мимовільно.

Автор виокремлює критерії оцінки ризику. Серед них основними вважає *аксіологічний*, що становить міру узгодженості цінностей, реалізованих у діяльності певною особою, із загальною системою реальних, декларованих цінностей соціального оточення цієї людини та *праксеологічний*, що містить організаційні наслідки (міру адекватності дій особи щодо цінностей, які визнаються у соціумі та щодо особистих потреб, які домінують), ефективність такої діяльності та соціально-психологічну корисність [5].

Цікавими є виокремлені науковцями чинники, які впливають на прийняття ризику, та психологічні відмінності у процесі прийняття такого рішення (Т. Тишка [4], Й. Соколовська [3]). А узагальнення наукового пошуку відображено у класифікації основних підходів при прийнятті рішення стосовно ризику (Е. Вебер, Н. Велч [2], Г. Лоевенстейн, К. Хсіі).

Зважаючи на особистісний контекст поведінки людини у ризикованих ситуаціях, досліджено проблему виникнення жалю за прийнятими рішеннями (Й. Беатіе [6], М. Зіленберг). На думку дослідників, з метою достовірної оцінки ситуації ризику та максимального зменшення негативних наслідків ризику і непевності, особа потребує системи узгодження цілей та засобів їх реалізації, відчуття підтримки з боку навколишніх тощо. При дотриманні цих умов ризик може бути бажаним, цінним чи навіть буденною частиною стосунків між людьми, перетворитися на їх щоденні дії [6].

При прийнятті рішення значна увага приділяється тому, яким є моральний аспект конкретної ситуації і, залежно від нього, оцінюється ймовірність передбачуваних можливих наслідків.

Оскільки, найчастіше процес розрахунку та вибору поміж цінностями моральними та матеріальними є обтяжливим і важким, то практично неможливо зробити раціональний вибір поміж грошима, часом, особистою безпекою та сакральними цінностями, такими як: життя, честь, віра.

Незважаючи на значний інтерес до психологічних аспектів вивчення поведінки людини у ризикованих ситуаціях, не дослідженими залишаються питання психологічних детермінант, що безпосередньо визначають способи відреагування на різних етапах ситуацій, пов'язаних з ризиком або ж сприятливих для нього.

Метою статті є висвітлення основних психологічних чинників прийняття рішень у ситуаціях ризику та основних особливостей і психологічних характеристик етапів ситуації, що була найбільш сприятливою для ризикування.

Часто у ситуації, коли особа повинна вибрати поміж двома або ж багатьма перспективами, підвалинами яких є різні цінності, або ж ці цінності походять із різних джерел, проявляється схильність до допасування переконань та прагнень. Наприклад, у ситуації, коли особа прагне здобути значну матеріальну користь, для неї можуть зменшитися, або видаватися неістотними ймовірні неморальні наслідки таких дій [4].

Одним з найважливіших моментів при прийнятті ризикованого чи безпечного рішення є емоції, які переживаються у конкретний момент часу. Особливого значення під час прийняття рішення у непевній ситуації набуває почуття жалю. Щоб уникнути жалю, особа приймає ризиковане рішення, захищаючись від цієї емоції. У ситуації, коли дійсність виявляється гіршою від передбачень та планів, не виникає почуття жалю після рішення, а тільки полегшення від того, що все, що можна було зробити, було зроблено [6].

Емоції та почуття є чинниками, які можуть значно змінити процес прийняття рішення. Т. Тишка [4] порівнював, якими особливостями вирізняються люди, що розв'язують проблеми та пізнавальні завдання під впливом хорошого чи поганого настрою. Особи, які переживали позитивні емоційні стани більшою мірою концентрували свою увагу на позитивних аспектах та сторонах ситуації чи проблеми, що розв'язувалася; були схильними до формування позитивної оцінки ситуації загалом; після деякого часу

пригадували більше позитивної інформації, ніж негативної стосовно завдання, яке виконувалося.

Діаметрально протилежною була ситуація для осіб із негативним, поганим настроєм. Вони концентрували свою увагу на негативних аспектах та сторонах ситуації, чи проблеми, що розв'язувалася, були схильними до формування негативної оцінки ситуації загалом та після деякого часу пригадували більше негативної інформації, ніж позитивної стосовно завдання, яке виконувалося.

Т. Тишка вважає, що люди чинять та оцінюють ситуацію прийняття рішення відповідно до настрою, в якому перебувають. Якщо особа є налаштованою позитивно, то відповідно намагається зосередитися винятково на позитивних сторонах ситуації, має простіший доступ до позитивної інформації у пам'яті. І навпаки, коли особа перебуває у поганому настрої, вона концентрується на негативах та невдачах, маючи простіший доступ до негативних спогадів.

Підсумовуючи, автор приходять до висновку, що найкращим та найбільш бажаним емоційним станом при прийнятті рішення був би стан нейтрального настрою. Хоча, переважно, цей нейтральний стан є ідеальним та дуже рідко трапляється у реальній дійсності. Важко віднайти у людини такий момент часу, коли б вона не переживала жодних емоцій. Т. Тишка переконує, що люди часто використовують емоції, здійснюють емоційний вплив для того, щоб схилити інших до прийняття вигідних рішень. Наприклад, для того, щоб опонент чи партнер прийняв позитивне рішення у спільній справі, йому дарують подарунки та хвалять його, щоб емоційно наблизитися, чи роблять компліменти. У рідкісних випадках, коли бажаним є негативне рішення, намагаються розізлити, викликати негативні емоції, збільшуючи тим самим емоційну дистанцію. При цьому автор звертає увагу на такі особливості впливу позитивних емоцій на спосіб оцінки та прийняття рішень у справах: людям набагато легше високо позитивно оцінити досягнення та поступ емоційно-близької особи винятково у тих сферах, які не є особисто близькими. При цьому існує потреба прийняти рішення про спільні дії, високо оцінити поступ емоційно близької особи у сфері власного функціонування. Ми будемо більшою мірою схилитися до заниження

оцінки такої діяльності, декларуватимемо негативні думки з цього приводу, оскільки перевага у важливій галузі близької особи загрожує нам особисто [4].

П. Гаспарські [1], описуючи закономірності відповідно до яких особа приймає рішення, також переконає, що емоційна включеність у ситуацію призводить до нераціональних дій, що суперечать раніше задекларованій позиції. У виборі способу діяльності та поведінки у ситуації випадку провідну роль відіграє проблемне мислення, а не емоційний контекст ситуації та причиново-наслідкові пов'язаності. Більшість людей не використовують знання в галузі статистики у проблемних ситуаціях, через це роблять багато помилок та повинні давати собі раду з низькою успішністю власних дій. П. Гаспарські, при аналізі процесу прийняття рішення, приділяє увагу детерміністичному мисленню та пошуку причин і наслідків дій. Пошук причин подій є одним з найважливіших методів, що використовується з метою пізнання та розуміння навколишнього світу. При цьому варто розрізняти раціональний пошук і помилкову каузальну дистрибуцію, коли особа для кожної ординарної події прагне знайти конкретні причини, навіть тоді, коли це по суті не здійснює жодного впливу на ситуацію і на кінцеві результати діяльності. Важливішим для правильності рішення є процес порівняння конкретної події з подібними (що трапилися з іншою людиною, або якийсь час тому). Ґрунтуючись на останньому, можна передбачити можливі наслідки цієї події або ж, яких помилкових ініціатив та дій варто уникати. При цьому для такого аналізу найважливішим є його всебічність, проведення аналізу великого обсягу подібних подій і припущення того, що подібні умови та обставини загалом можуть не призводити до ідентичних наслідків.

У різний спосіб також оцінюються кінцеві результати прийнятих рішень. Якщо стався успіх – то така ситуація більшою мірою схиляє до приписування центрального значення у її досягненні особистим зусиллям та здібностям. Але якщо це поразка, то її причини шукають у довкіллі та зовнішніх впливах, наприклад, говорять “така доля” чи “так мало статися”.

П. Гаспарські описує три фази діяльності у проблемній ситуації, коли вона стосується чогось нового, невідомого: сприйняття інформації про це явище чи подію, осмислення та прийняття цієї

події, пошук можливих рішень та формування суджень про цю ситуацію і пошук відповідних способів дій у цій ситуації. Хоча, при перетворенні інформації та формуванні суджень про цю ситуацію, відбувається спрощення до двох протилежних суджень (позитивного та негативного) [1].

Відмінності при прийнятті рішень у ситуаціях, які стосуються ризику, мають свої особливості. Й. Соколовська, ґрунтуючись на результатах власних досліджень, виокремлює такі особливості оцінки ситуацій пов'язаних з ризиком:

- міра ризикованості оцінюється відповідно до внутрішніх психологічних диспозицій, у процесі зіставлення величин втрат та здобутків;

- оцінка ризику є складним процесом і не вичерпується множенням оцінки (вартості) подій на їх ймовірності;

- негативні аспекти ситуації мають вирішальний вплив на оцінку ризику;

- процес оцінки ситуації ризику залежить від зовнішніх чинників та від індивідуальних рис і переконань людини.

Отже, процес оцінки та здійснення ризиковних дій є складним. Для його аналізу потрібно розглядати процес прийняття рішення у контексті деталей та умов кожної окремої ситуації, коли приймається рішення, та оцінку ризику[3].

Деякі дослідники вважають, що емоції, що є супутніми при непевних ситуаціях, відіграють винятково домінуючу роль при прийнятті ризикованого рішення [2]. Е. Вебер, Н. Велч, Г. Лоевенстейн, К. Хсії розрізняють емоції, які люди переживають під час прийняття рішення і ті, що виникають як перша реакція на ризик (страх, переляк, жах, тривога), а також емоції, що передбачаються у майбутньому як наслідок ризикованих подій (жаль, розчарування, біль). Приймаючи рішення про ставлення до ризику, зазвичай керуються актуальним емоційним станом, прагнучи за будь-яку ціну подолати переляк чи побороти страх відносно ризику.

Науковцями [2] описуються два протилежні підходи щодо інформаційних процесів у прийнятті рішення: концентрація на правилах (логічний підхід) та асоціативний підхід. У першому випадку мислення відбувається ґрунтуючись на загальних фор-

мальних засадах логічного перетворення та розуміння інформації. Асоціативні процеси, на протипагу логічним, є спонтаннішими, ґрунтуються на засадах подібності і сумісності в часі, залежать від впливу актуальних соціальних подій, почуттів та емоцій.

У процесі прийняття позитивного рішення стосовно ризику використовують два рівні оцінки:

1) евалюативна оцінка ризику за допомогою логічного мислення, використовуючи категорії ймовірності небажаних наслідків ситуації та їх всебічної оцінки;

2) емоційні реакції на ризиковану подію залежать від того наскільки високою є чутливість до ризику та від інтенсивності емоційної реакції.

Автори [2] вважають, що емоційна реакція та логічне зважування ймовірних наслідків рішення є однаково важливими при дослідженні способів реакції на ризик. Ними зазначається, що за допомогою аналізу емоцій можна поглибити знання і у сфері гендерно-статевих відмінностей поведінки у ситуації ризику. Результати досліджень свідчать про те, що жінки більшою мірою схильні до ризику у ситуації, яка викликає у них слабші емоції на протипагу чоловікам. Також вікові відмінності у прийнятті ризикованого рішення можна пояснити за допомогою емоційних реакцій. Молоді особи більше прагнуть до переживань та інтенсивніших емоцій, і ризик часто стає джерелом таких емоцій. Ця вікова категорія найбільше задіяна у прийнятті ризикованих рішень.

Висновки. Отже, емоції, переконання, цінності, моральні аспекти ситуації є основоположними чинниками, які впливають на прийняття рішення у ситуації ризику та непевності. Також важливу роль у прийнятті рішення, пов'язаного з ризиком, відіграють логічні зважування та майбутні перспективи і наслідки такого рішення.

Морально-ціннісні аспекти ситуації, пов'язаної з ризиком, та оцінка можливих наслідків ризиковного рішення є провідними при прийнятті ризиковного рішення. Почуття жалю через прийняті рішення зазвичай сприяє прийняттю ризику. При цьому хороший настрій модифікує оцінку непевної ситуації у позитивний бік, поганий – у негативний, що загалом зменшує раціональність прийнятих рішень стосовно ризику.

Для підвищення раціональності потенційних рішень варто проводити структурно-смісловий аналіз причин та наслідків такої ситуації. На оцінку та прийняття рішення стосовно ризику впливають як зовнішні, так і внутрішні чинники. А вирішальне значення в оцінці ризику мають негативні аспекти ситуації.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що ситуація ризику оцінюється відносно власних переконань та емоційного ставлення, це складний багатогранний процес, що потребує всебічного висвітлення.

Перспектива подальших наукових досліджень полягає у вивченні вікових і статевих відмінностей та психологічних особливостей прийняття рішення у ситуації ризику.

Література

1. Gasparski P. Czy świat jest ruletką? / P. Gasparski. – Warszawa : Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, 1993 – 343 s.
2. Loewenstein G.F. Risk as feelings. / G.F. Loewenstein, E.U. Weber, C.K. Hsee, N. Welch // Psychological Bulletin. – 2001. – Mar. 127 (2) – P. 267 – 86.
3. Sokołowska J. Zdolność ocen ryzykowności z modelami oczekiwanego ryzyko (część 1 i 2) / J. Sokołowska // Przegląd psychologiczny. – 2001. – T. 44. Nr 4, – S. 405 – 423, 425 – 443.
4. Tyszka T. Psychologiczne pułapki oceniania i podejmowania decyzji / T. Tyszka. – Gdańsk : Gdańskie wydawnictwo psychologiczne, 1999. – 588 s.
5. Winch S. Społeczne aspekty ryzyka w zarządzaniu / S. Winch // Zakład Nauk Zarządzania PAN, – 1991. – 31 s.
6. Zeelenberg M. Consequences of regret aversion : 2 Additional evidence for effects of feedback on decision making / M. Zeelenberg, J. Beattie // Organizational behavior and human decision processes. Issue 65. – 1997. – P. 148 – 158.

Оришин Лидия. Психологические факторы принятия рискованных решений. В статье анализируются психологические аспекты поведения человека при принятии решений в рискованных ситуациях. Отмечается, что одним из важнейших моментов являются эмоции, сопровождающие личность в конкретный момент времени при принятии рискованного или безопасного решения. Ценности и убеждения, моральный аспект ситуации принятия решения

рассматриваются как его значимые факторы. Указывается на важность практически-логической оценки ситуации, предположения возможных последствий рискованного решения в неопределенной ситуации.

Ключевые слова: риск, эмоциональное переживание риска, логическая оценка ситуации, моральные аспекты принятия риска, принятие решения.

Oryshchyn Lidiya. Psychological factors which influence risk decisions This article analyzed psychological aspects of humans behavior in risks situation. One of the major moments at making a risky or safe decision are our emotions. The factors which influence decision-making are values and belief, moral aspect of a situation. Significant in the decision of an uncertain situation also can be: logical assessment of the situation and evaluating possible consequences of a risky decision.

Key words: risk, emotion in risks situation, logical assessment of the situation, moral aspect of a situation, decision-making.